

O. GOUBITZ

Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek, Amersfoort, Netherlands

J.W. BOERSMA

Groninger Instituut voor Archeologie, Groningen, Netherlands

ZUSAMMENFASSUNG: Der Fundplatz betrifft den nordöstlichen Bereich der Wurt Heveskesklooster (Gemeinde Delfzijl) in der Provinz Groningen, der etwa 1300-1610 als Bezirk der Kommende Oosterwierum diente, und wo nachher mehrere Bauernhöfe errichtet wurden. Der Außengraben, der die Kommende auf zwei Seiten abgrenzt, gehört zum Wassergrabensystem, das den Fuß der Wurt rechteckig umfaßt. Bei den Lederfunden handelt es sich nur um Teile von Schuhen. Ein Handschuhfragment und eine Hand voll Lederreste, die nicht genauer zu bestimmen sind, bilden die einzigen Ausnahmen. Sie kamen aus einem Graben in der Ackerflur (Per. II), aus dem Binnen- und Außengraben der Johanniterkommende (Per. III) und aus Brunnen, Gräben und einer Abfallgrube (Per. IV) zum Vorschein und stammen aus dem späten Mittelalter und der (frühen) Neuzeit, etwa 1300-1750.

Die Fundstellen der Perioden III und IV schneiden ältere Schichten. Außerdem wurden in Periode IV die ehemaligen Kommendegräben mit Erde von sonstwo auf der Wurt zugeschüttet und neue Gräben ausgetieft. Demzufolge ist die Gefahr groß, daß Material aus stratigraphisch unterschiedlichen Perioden sich gemischt hat, und ist in Bezug auf die Datierung, die Typologie höher als die Stratigraphie einzuschätzen.

STICHWÖRTER: Heveskesklooster, Groningen (Provinz), Niederlande, Mittelalter, (frühe) Neuzeit, Lederfunde, Schuhe, Handschuh, Typologie, Stratigraphie.

I. INLEIDING

In de jaren 1982-1988 werd de noordelijke helft van de wierde Heveskesklooster (gem. Delfzijl, prov. Groningen) en de ondergrond daarvan, met een noodopgraving archeologisch onderzocht (fig. 1). Een voorlopig overzicht van de resultaten verscheen in 1988 (Boersma, 1988). Hierin wordt de wierdebewoning chronologisch als volgt onderverdeeld:

- Periode I: tweede helft 1e eeuw v.Chr.-eind 4e/begin 5e eeuw n.Chr.;
- Periode II: ca. 800-ca. 1300;
- Periode III: ca. 1300-1610 (de johannitercommanderij Oosterwierum-periode);
- Periode IV: 1610-1975.

De ledervondsten zijn op twee na afkomstig uit het noordoostelijke wierdedeel. Dit gebied fungeerde in periode II als valg, bood in periode III plaats aan de commanderijen en werd in periode IV door verschillende boerderijen ingenomen (fig. 2). Typologisch en stratigrafisch hoort het leder tot de perioden II-IV. Sloopjes op de valg die de vindplaatsen vormen van het materiaal uit periode II, blijken geen rijke archeologische bronnen te zijn. Met de sloten en grachten uit de beide andere perioden is het omgekeerde het geval. Voor toewijzing aan één van deze perioden is de typologie geschikter dan de stratigrafie. Behalve dat voor het ledermateriaal de typologie nauwkeurigere

dateringen oplevert dan de stratigrafie, speelt daarnaast ook een rol dat de onderverdeling in deze drie perioden een historische is en niet berust op een archeologisch culturele breuk waardoor de vondsten uit de ene periode wezenlijk van die uit de andere zouden verschillen. De chronologische driedeling steelt immers alleen op veranderingen in de inrichting van het terrein. Het wordt nog slechter voor de stratigrafie wanneer men bedenkt dat die veranderingen forse ingrepen in de bodem met zich meebrachten, zoals het graven van grachten en sloten die later weer werden gedicht met grond van de wierde waardoor oud en jong materiaal met elkaar vermengd raakte, zeker boven in die dan gedempte waterlopen. Daarom wordt in een aantal gevallen bij toewijzing van het leder uit grachten en sloten aan een bepaalde periode, meer waarde gehecht aan de begeleidende vondsten dan aan de ouderdom van de exacte vindplaats.

Twee ledervondsten zijn uit het noordwestelijke wierdedeel afkomstig. Vondstnummer 3106 (schoentype C) komt uit een sloot die stratigrafisch tot periode IV hoort, maar ter plekke een valgsloot uit periode II versnijdt. Het begeleidende materiaal dateert de vondst in periode III. Bij demping is dus gebruikgemaakt van grond die vrijkwam bij egalisatie van oudere cultuurlagen. Vondstnummer 2068 (schoentype K) stamt uit periode IV en ligt in een sloot die in periode IV zowel gegraven als gedicht is.

Fig. 1. Kaart van Nederland met de ligging van Heveskesklooster in de provincie Groningen. Tek. G. Delger (G.I.A.).

De andere ledervondsten zijn gedaan op het noord-oostelijke deel van de wierde. Vondstnummer 92 (schoentype D) hoort gezien zijn ligging waarschijnlijk tot periode II, al kan periode III niet worden uitgesloten. De sloot waarin het leder zich bevond, werd namelijk in periode III gedicht toen het deel van de valg waar de sloot liep, de standplaats werd van de johannieter-commanderij Oosterwierum. Vondstnummer 3159, een laars, zou op grond van haar ligging ook tot periode II gerekend moeten worden, maar het bijgevoonden materiaal maakt aannemelijker dat zij uit periode III stamt. De oostelijke binnengracht is gegraven ter plaatse van de sloot die de valg aan die zijde begrenst. De ligging van vondstnummer 3073 (schoentype B) onder in deze gracht en de datering van de bijbehorende vondsten wijzen het leder met dit nummer toe aan periode III. Vondstnummer 2417 (schoentype A) uit de zuidelijke binnengracht hoort om dezelfde redenen ook tot periode III, evenals vondstnummer 2433 (type E: laars; komt volgens het vondstenboekje uit dezelfde gracht van hetzelfde opgravingsvlak, maar staat niet op de veldtekening aangegeven). De westelijke binnengrachtvondsten 103 (handschoen), 242 (schoenzool) en 259 (schoentype F) zijn vanwege het begeleidende materiaal tot periode III of IV te rekenen. De ledervondsten nummers 2228 (schoentype I), 2323 (schoentype O – muil en schoenzool) en 2328 (mogelijk een afsplitsing van nr. 2327; schoentype G en schoenzool) bevinden zich in de noordelijke en oostelijke buiten-

gracht die zowel de commanderij als de wierde in haar totaliteit begrenzen. Dit leder hoort mede vanwege het begeleidende materiaal tot periode III of IV. Het leder met de vondstnummers 3033 (schoentype J), 3034 (schoentype H), 3055 (schoentype N en schoenzolen) en 3056 (schoentype H, L, M, O en schoenzool) behoort stratigrafisch tot periode IV. Het eerste nummer komt uit een sloot bij de aanleg waarvan onder meer de koorsluiting van de tweede kerk uit periode III werd opgeruimd. De andere drie nummers betreffen leder uit een afvalkuil die stratigrafisch jong is. De ledervondsten met de nummers 2585 (schoenzool) en 3068 (schoentype L) bevinden zich in waterputten die na de afbraak van de commanderij gegraven zijn en dus van periode IV dateren. Omdat bij de aanleg daarvan ook oudere strata zijn aangesneden, kunnen deze jongere putten ook oudere vondsten bevatten, maar dat is hier niet het geval.

2. VONDSTCATEGORIEËN EN DATERING

Op één uitzondering na betreffen de ledervondsten schoeisel. De uitzondering vormt een lederen handschoen. De datering van de vondsten die globaal tussen de 13e/14e eeuw en het midden van de 18e eeuw ligt, kan aan de hand van het schoentype als volgt worden gepreciseerd: a) 13e/14e-15e eeuw; b) eerste helft 16e eeuw; c) 17e-midden 18e eeuw. In totaal zijn minstens tachtig schoenen herkend.

2.1. Schoeisel

De gebruikte letters bij de verschillende schoentypen gelden alleen voor de in dit artikel genoemde exemplaren. Een algemeen geldende typecodering voor schoeisel ontbreekt. De afgebeelde snijpatronen zijn vanaf de binnenzijde van het leder getekend.

2.1.1. 13e/14e-15e eeuw

Het schoeisel uit de 13e/14e-15e eeuw is vertegenwoordigd met vijf typen: A-E (fig. 3-7):

Schoentype A (nr. 2417; fig. 3) is in de 13e eeuw algemeen (Goubitz, 1983: type 5a; Barwasser & Goubitz, 1990: type 1-B; Van de Walle-van der Woude, 1989: pp. 76-77; Grew & De Neergaard, 1988: pp. 60-61). Het is een laag model schoen met een lederen knopje op de wreef, waarop de tot sluitbanden verlengde hielpanden aansluiten. De schoen heeft altijd een randafwerking langs de instapopening. Een bijzonderheid van het exemplaar uit Heveskesklooster vormt de zeer brede randboord. Deze boord bestaat uit een stuk leder dat met begin en eind onderaan de sluitbanden in het schachtleder is ingestoken en daarop aan de binnenzijde met een paar steken is vastgezet. De tong is afgestompt.

Schoentype B (nr. 3073; fig. 4) is een bijzondere vorm die nog niet bekend was. Ondertussen is ook een

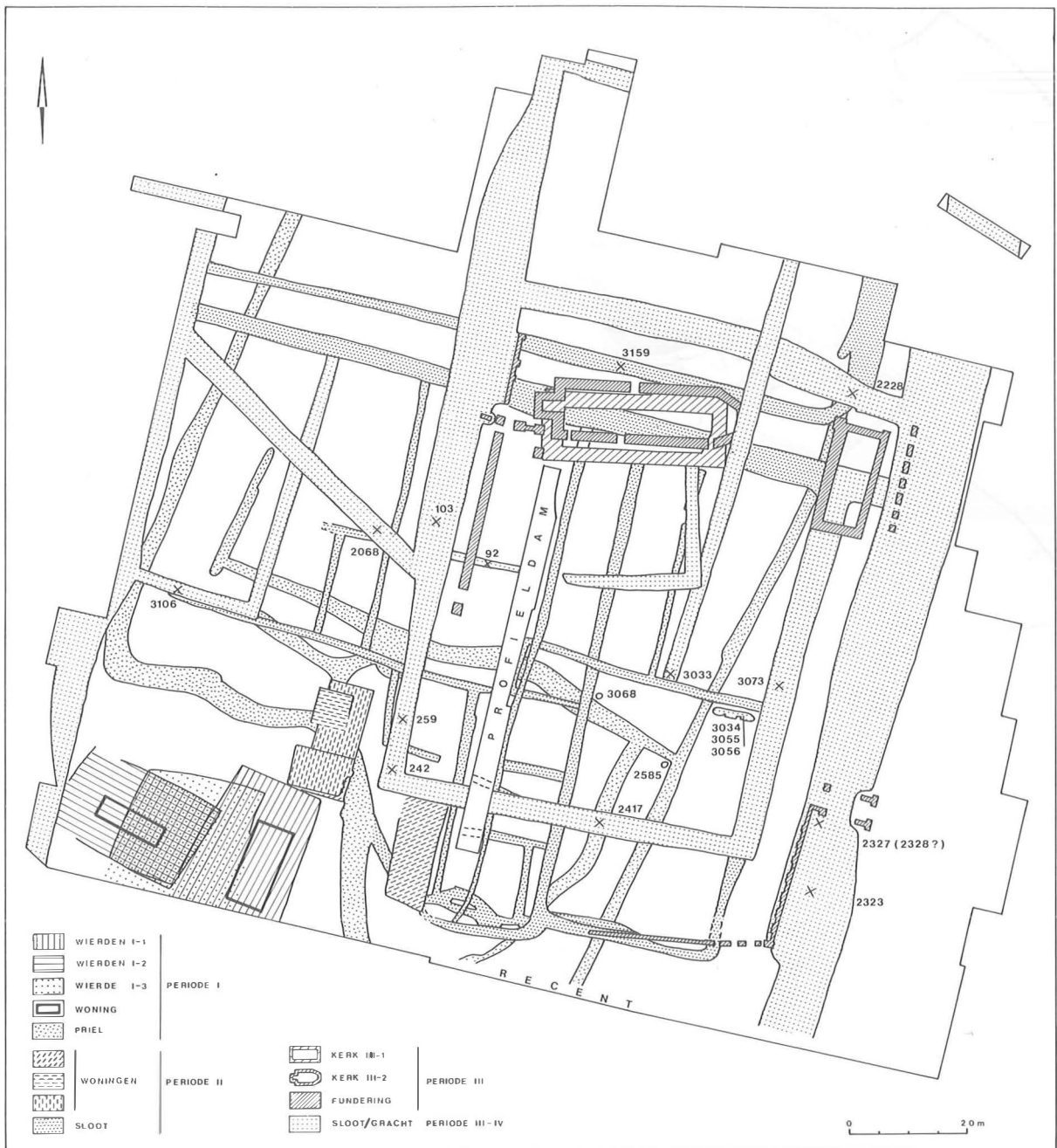

Fig. 2. Heveskesklooster. Overzichtsplattegrond perioden I-III met enkele elementen uit periode IV. Tek. G. Delger (G.I.A.).

exemplaar van dit type in Dokkum tevoorschijn gekomen. Dit stuk is inmiddels gepubliceerd (Goubitz, 1991). Type B lijkt sterk op type A en zal daarom wel van dezelfde tijd zijn als A. Het verschil tussen beide typen betreft de tongvorm: bij type A afgestompt, bij type B spits. Dit element en de grootte van de gaatjes (bij A groter dan bij B) in de sluitbanden maken dat een type B-schoen niet met een schoen van het type A kan worden verward, wanneer van laatstbedoeld model het

knopje zou zijn verdwenen en daarvoor in de plaats een knoopvetertje en een gaatje extra op de wreef zouden zijn aangebracht. Deze verschillen rechtvaardigen het bestaan van een apart type. Type B zou zelfs beschouwd kunnen worden als het archetype van een 16e/17e-eeuws schoenmodel dat volgens dezelfde principes sluit (Goubitz, 1983: type 15a; Goubitz, 1987: type 5).

Schoentype C (nr. 3106; fig. 5) stamt uit de 14e eeuw. Het is een subtype van de schoen-met-zijsluiting

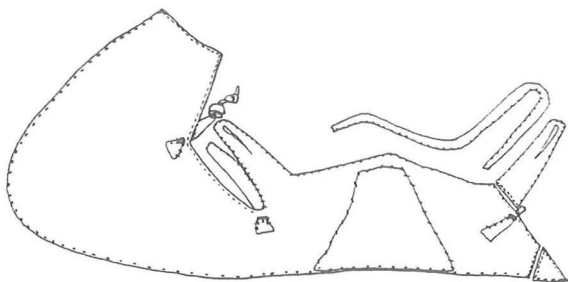

Fig. 3. Type A. Boven: vondstnummer 2417: bovenleder met hielversteving en delen van de randafwerking. Tong en zool ontbreken. Onder: reconstructie. Tek. O. Goubitz (R.O.B.).

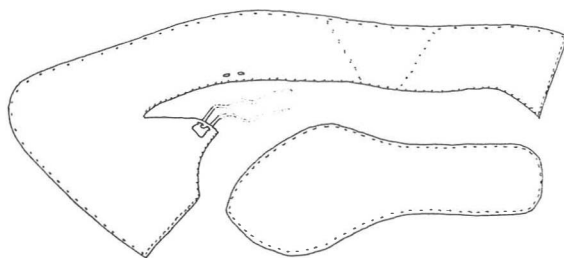

Fig. 5. Type C. Boven: vondstnummer 3106: bovenleder met veterfragment en zool. Randafwerking ontbreekt. Onder: reconstructie. Tek. O. Goubitz (R.O.B.).

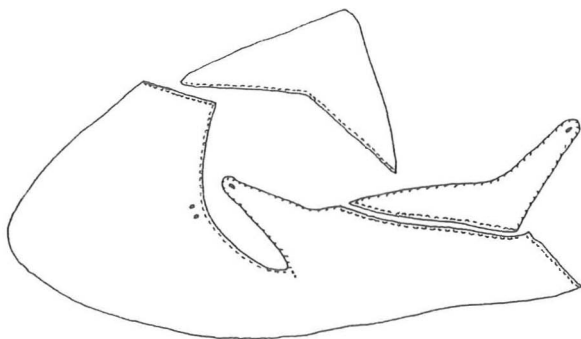

Fig. 4. Type B. Boven: vondstnummer 3073: bovenleder met tong. Randafwerking, veter en zool ontbreken. Onder: reconstructie. Tek. O. Goubitz (R.O.B.).

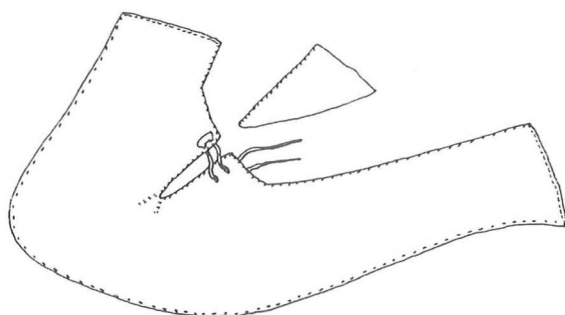

Fig. 6. Type D. Boven: vondstnummer 92: bovenleder met veter en tong. Randafwerking en zool ontbreken. Onder: reconstructie. Tek. O. Goubitz (R.O.B.).

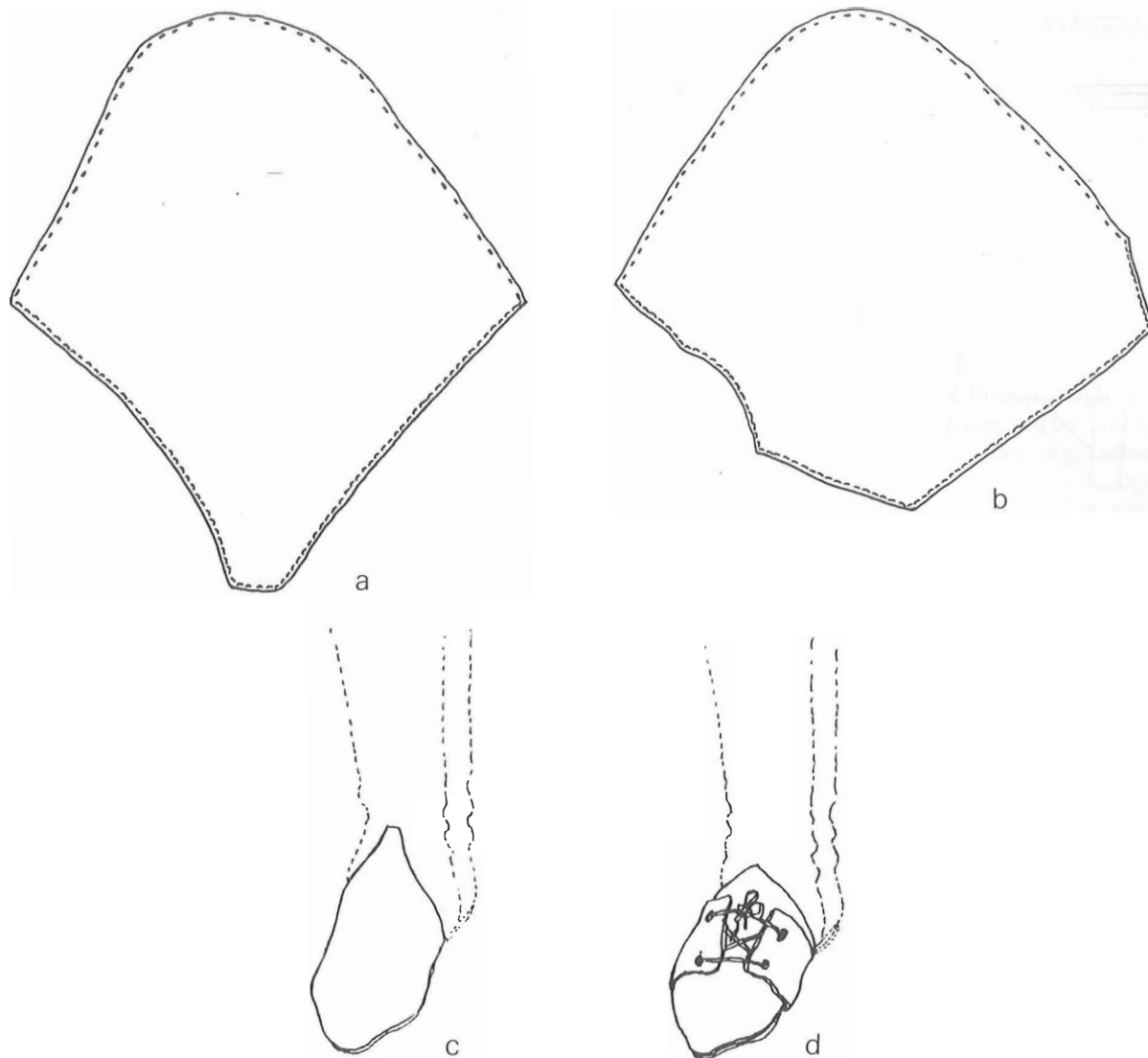

Fig. 7. Type E. Vondstnummers 3159 en 2433: voorbladen van laarzen (a-b). Onder: reconstructies (c-d). Tek. O. Goubitz (R.O.B.).

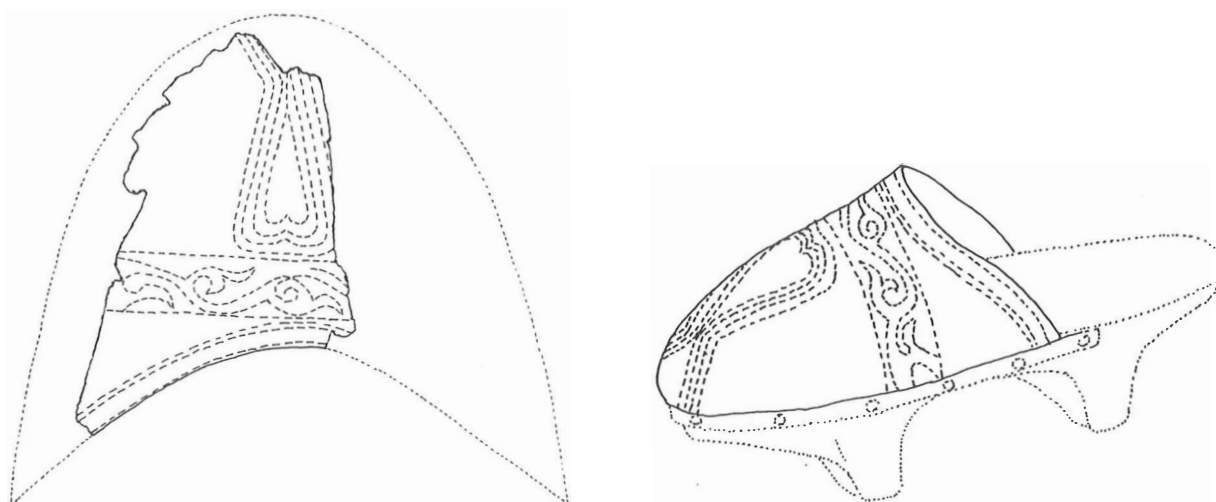

Fig. 8. Type F. Links: vondstnummer 259: kapfragment van houttrip. Rechts: reconstructie. Tek. O. Goubitz (R.O.B.).

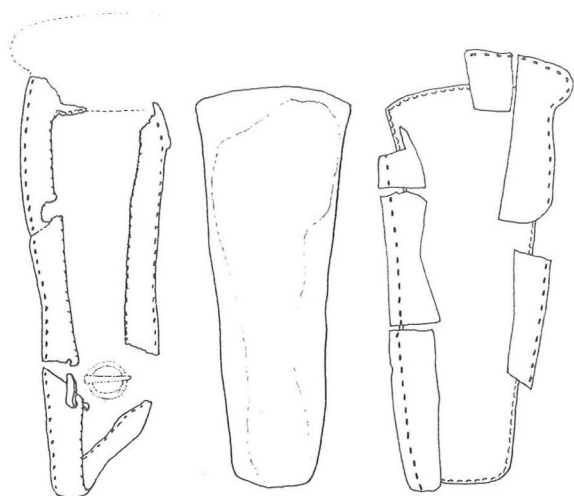

Fig. 9. Type G. Vondstnummer 2328: onderdelen van koeienbekschoen. Neusdeel, hieldeel, randafwerking, loopzool; gesp en gesp-riem ontbreken. Gesp gereconstrueerd. Tek. O. Goubitz (R.O.B.).

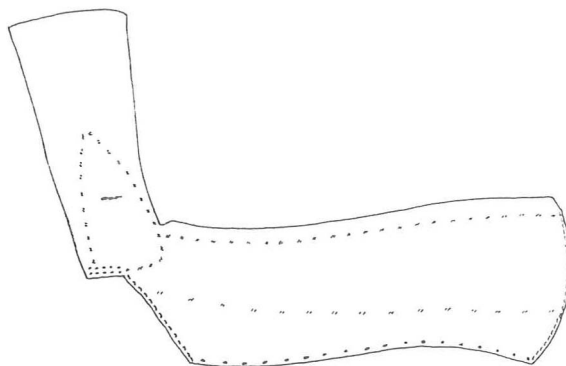

Fig. 12. Type L. Vondstnummer 3068: hielblad (binnenzijde) van lage gespschoen met naaigaten en verstevigingsleders. Tek. O. Goubitz (R.O.B.).

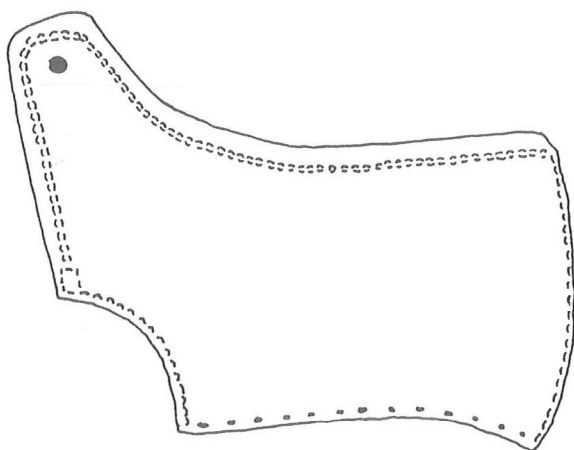

Fig. 10. Type H. Vondstnummer 3034: hielblad (buitenzijde) van lage veterschoen met siersteek. Tek. O. Goubitz (R.O.B.).

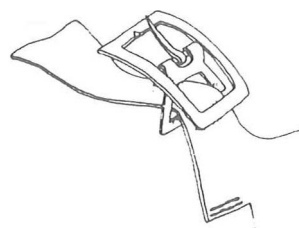

Fig. 13. Gespsoort zoals gebruikt voor schoentype L. Tek. O. Goubitz (R.O.B.).

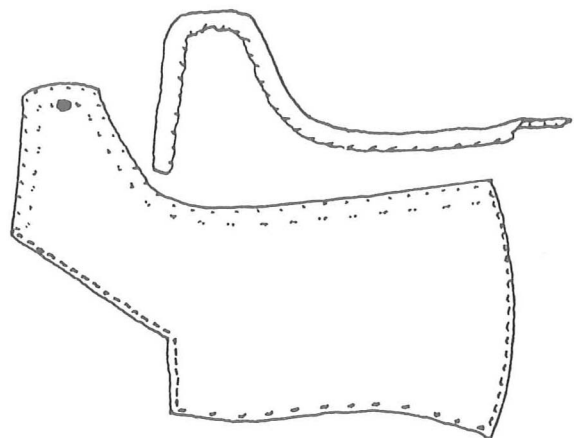

Fig. 11. Type I. Vondstnummer 2228: hielblad (binnenzijde) van lage veterschoen met randafwerking. Tek. O. Goubitz (R.O.B.).

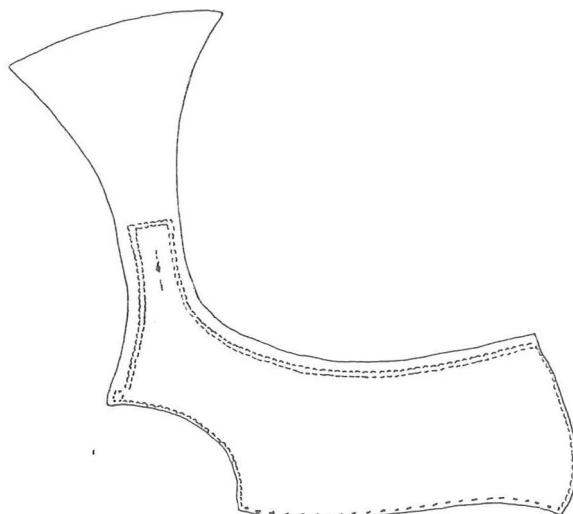

Fig. 14. Type L. Vondstnummer 3056: hielblad (buitenzijde) van lage gespschoen met siersteek. Tek. O. Goubitz (R.O.B.).

(Goubitz, 1983: type 3) omdat het een diagonale zijsluiting bezit. Een exemplaar uit de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (R.O.B.) – opgraving Dordrecht-De Waag in 1987, vondstnummer 66-4-12 – heeft daaronder zelfs nog een tong, wat bij een normale, verticaal verlopende zijsluiting nooit voorkomt (Goubitz, 1996-1997: pp. 445-447). Blijkens de naaigaten langs de instapopening heeft het exemplaar uit Heveskesklooster een randboord gehad. Type C is zeldzaam. Een schoen uit Kampen vormt voor Nederland het tweede bekende exemplaar van dit type (Barwasser & Goubitz, 1990: type 3-B).

Schoentype D (nr. 92; fig. 6) komt minder vaak voor dan bijvoorbeeld schoentype A. Type D treedt op in de 14e en 15e eeuw en, met een wat gewijzigd model, ook nog in de eerste helft van de 16e eeuw. Modellen met een tong zijn waarschijnlijk al 15e-eeuws, en met een tong en een dubbele zool 16e-eeuws (Goubitz, 1987: type 1). Het exemplaar uit Heveskesklooster is zorgvuldig vervaardigd. Het heeft een ruime instap die is afgewerkt met een randboord waarvan beide uiteinden elkaar onder het einde van de sluitingsopening ontmoeten. Tevens is langs één zijde van de sluitingsopening een tong genaaid. De bijbehorende zool is niet gevonden. Onder meer uit Monnickendam en Kampen zijn verschillende exemplaren van dit type bekend, maar dan zonder tong (Van de Walle-van der Woude, 1989; Barwasser & Goubitz, 1990: type 5).

Bij type E (nrs 3159 en 2433; fig. 7) gaat het om een laars waarvan in Heveskesklooster twee exemplaren zijn gevonden (fig. 7a en b). Het voorblad nr. 3159 (fig. 7a) dateert van de 15e eeuw en behoort tot een laars die, net als de hiervoor besproken typen, binnenstebuiten genaaid en vervolgens gekeerd is. De reconstructietekening (fig. 7c) laat zien hoe zo'n voorblad aan de eendelige schacht vastzit. De schacht zelf heeft doorgaans de naad langs de binnenzijde van het been. Van opgravingen te Monnickendam is een identiek voorblad bekend (Van de Walle-Van der Woude, 1989: p. 83). Het voorblad nr. 2433 (fig. 7b) is van een laars uit de 16e eeuw. Bij dit voorblad werd namelijk een binnenzool gevonden, wat impliceert dat er ook een buitenzool was. Dubbele zolen komen in de 16e eeuw in gebruik. Dit 16e-eeuwse laarsfragment vertoont verder een merkwaardige, zelfgemaakte reparatie of een speciale, zelfaangebrachte bescherming: een rond de voet geslagen stevig stuk leder dat met een veter op de wreef is vastgemaakt (fig. 7d). Vanwege het ontbreken van de buitenzool is het niet mogelijk te bepalen of dit stuk leder als reparatie is bedoeld dan wel een beschermende functie had, bijvoorbeeld in verband met een bepaald beroep waarbij dat deel van de laars aan druk of stoten onderhevig was.

2.1.2. Eerste helft 16e eeuw

Uit de eerste helft van de 16e eeuw dateren de schoenen van het type F en G (fig. 8-9):

Het fragment (nr. 259; fig. 8) van type F is afkomstig

van een lederen trippkap. De wijze waarop dit fragment is versierd alsmede de stijl van de versiering zelf, duiden op een houttrip en niet op een muil. De versiering is lijnvormig en bestaat uit insteken van een els. Deze techniek werd voornamelijk op trippbladen toegepast. Het rankenmotief in de bovenste zone is nog laatmiddeleeuws. Het uit vier stippellijnen opgebouwde ornament over de tenen geeft nog de plaats aan waar vroeger, in de 15e eeuw, menige trippkap een split van die vorm had (Barwasser & Goubitz, 1990: p. 81). De gestippelde omtreklijn geeft aan hoe groot deze kap was.

Schoentype G (nr. 2328; fig. 9) is vertegenwoordigd met fragmenten bovenleder, een binnenzool en een aantal zool-tussenstukken. Zowel de resten bovenleder als de vorm van de zool wijzen op een zogenaamde koeienbekschoen. De koeienbekschoen was de algemene dracht van de eerste helft van de 16e eeuw (Goubitz, 1992: p. 34). De bovenzijde van de binnenzool toont nog de indruk van de voet. De gestippelde gesp geeft de plaats aan waar deze op het bovenleder heeft gezeten. Deze schoen is te fragmentarisch om er een verantwoorde reconstructietekening van te maken.

2.1.3. 17e-midden 18e eeuw

Tot de 17e-midden 18e eeuw horen de schoenen van het type H-O (fig. 10-24):

Op de muil (fig. 24) na, is het sluitingsprincipe van deze schoentypen hetzelfde. De hielbladen hebben banden die tot op of over het 'wreef-midden' van het voorblad vallen en daar gestrikt of gespt worden (fig. 10 en 11, 12-15). Op grond hiervan kunnen twee typen worden onderscheiden: het met een veter geknoopte/gestrikte type (fig. 19 en 20) en het met een gesp gesloten type (fig. 16 en 17). Zowel de vorm van het hielblad als het voorkomen van een veter gaatje dan wel gespgaten bepalen het type. De hielbladen hebben verschillende sluitbanden en lengten en ook de zijnaden zijn verschillend. Laatstgenoemde zijn recht, haakvormig of boogvormig. Het is mogelijk dat de vorm van de zijnaad in combinatie met de soort en de vorm van het hielblad bij nadere studie een redelijk nauwkeurig daterend element is. De met een veter geknoopte schoenmodellen (fig. 19 en 20) laten zien tot welk type de leerfragmenten nrs 3034 en 2228 (fig. 10 en 11) en 3056 (fig. 18) behoren: H en I. Ook de voorbladen verschillen iets. Schoentype H (fig. 19) heeft een aangenaide tong en twee duidelijke vetergaten midden op de wreef. Schoentype I (fig. 20) heeft geen aparte tong en ook geen vetergaten. Voorts is het voorblad van dit type langs de instaprand later met een mes deels iets ingekort en reiken de sluitbanden meer naar voren dan bij type H. Schoentype J (fragmenten nr. 3033; fig. 21) heeft een grote, aangenaide tong en twee zeer kleine, wellicht nooit gebruikte vetergaatjes in het voorblad. Uit het voorblad is vrij ruw een stuk leder weggesneden en ook de sluitbanden zijn afgesneden. Waarom dat gebeurde

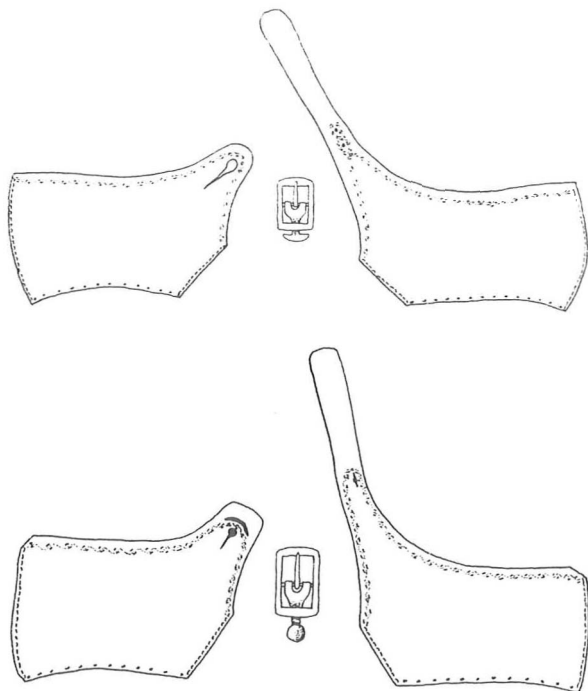

Fig. 15. Type M. Vondstnummers 3056: hielbladen (binnenzijden) van lage gespschoenen met naagaten van verstevigingskoord. Beide gespen van verschillend type zijn toegevoegd. Tek. O. Goubitz (R.O.B.).

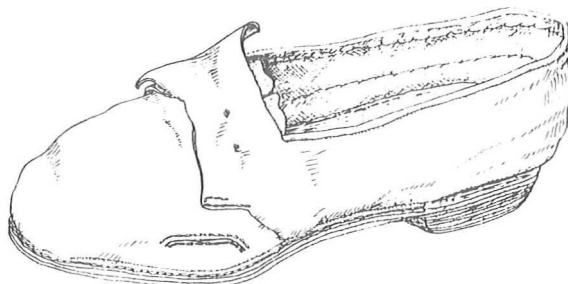

Fig. 16. Type L. Vondstnummers 3068: reconstructie van laag uitgesneden gespschoen met lange gespsbanden; gerepareerde snede op voorblad. Lederhak. Tek. O. Goubitz (R.O.B.).

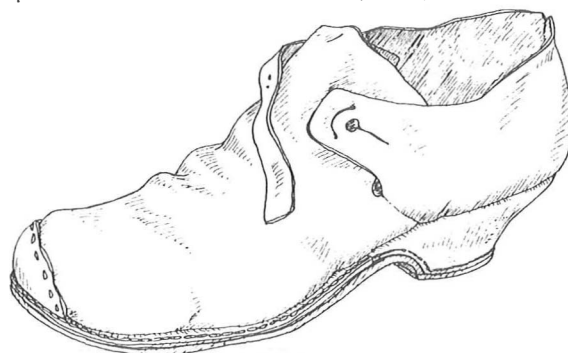

Fig. 17. Type M. Vondstnummer 3056: reconstructie van gespschoen voor gesp met knopbeslag. Lederbeklede houthak. Tek. O. Goubitz (R.O.B.).

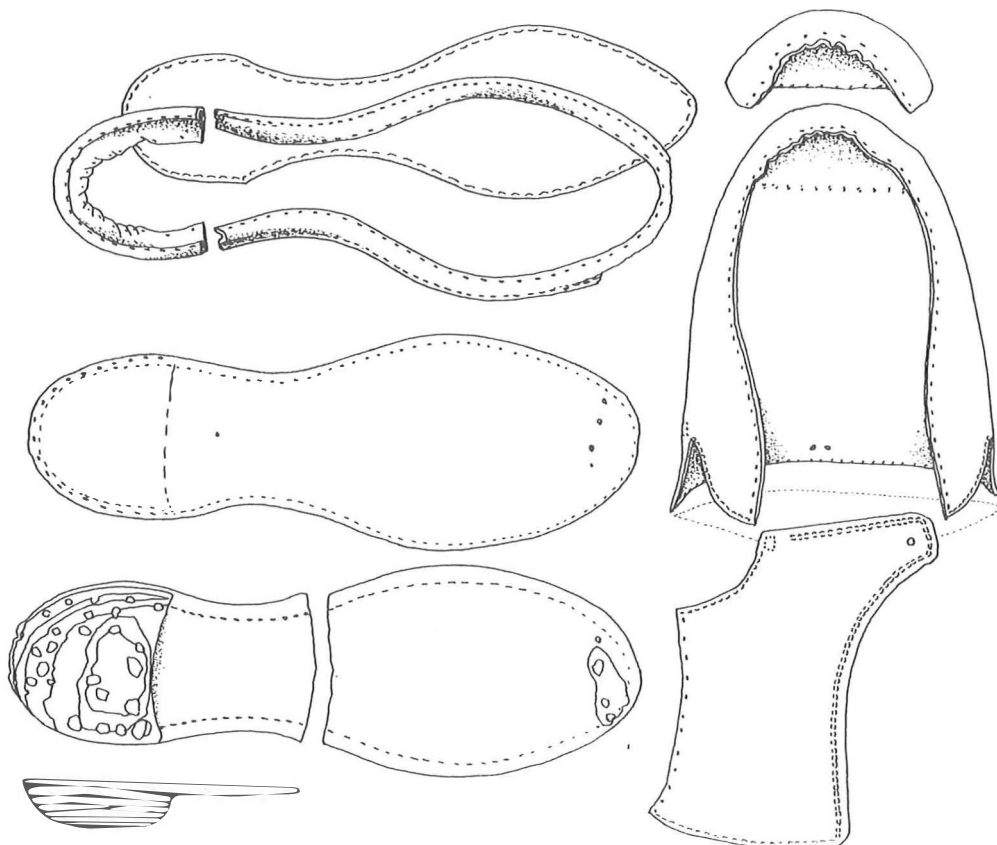

Fig. 18. Type H. Boven: vondstnummer 3056: onderdelen van een lage veterschoen: voorblad met ondermeus en hielblad, binnenzool met zoolrand, tussenzool en loopzool met hak. Tong ontbreekt. Tek. O. Goubitz (R.O.B.).

is niet duidelijk. De hielbladen nrs 3034 en 2228 (fig. 10 en 11) tonen de verschillen in zijnaadvorm die bij de schoenen van het type H en I kunnen voorkomen.

Schoentype K (fragment nr. 2068; fig. 22) tot slot heeft een zogenaamde verdeckte zijnaad, dat wil zeggen dat het hielpand halfweg een insnede heeft waarlangs de verbindingsnaad tussen voorblad en hielblad wordt genaaid. Zijn de vorige drie schoenen (typen H-J) in de tweede helft van de 17e eeuw algemeen voorkomende typen, schoentype K is tot nu toe slechts tweemaal in Nederlandse context aangetroffen: in de R.O.B.-opgraving Dordrecht-Groenmarkt in 1981, vondstnummer 9-5-28 (ongepubliceerd), en in de walvisvaardersnederzetting Smeerenburg op Spitsbergen (Goubitz, 1988: type IV).

De schoenen type L en M (fig. 16 en 17) zijn de gereconstrueerde modellen van de gevonden onderdelen. Zij worden gesloten met gespen die afneembaar zijn en op andere schoenen kunnen worden overgezet. Bij type L hoort een gesp als figuur 13 en bij type M een gesp als figuur 15. De afgebeelde gespen (fig. 13 en 15) die er overigens niet bij gevonden zijn, hebben elk hun eigen bevestigingssysteem: op de hielpanden nummers 3068 en 3056 (fig. 12 en 14) hoort een gesp met een onderbeugel (fig. 13), op de panden nummers 3056 een gesp met een anker respectievelijk een knop (fig. 15: boven resp. onder). Beide laatstgenoemde panden bezitten dan ook verschillende gesp-insteekgaten. De hielpanden verschillen naar lengte, vorm en verloop van de zijnaad. Nummer 3068 (fig. 12) toont de binnenzijde van het pand met de steken waarmee ooit de voering en de versterking waren vastgenaaid, van nummer 3056 (fig. 14) is de buitenkant afgebeeld die de schoenmaker met een siersteek heeft verfraaid. De versterkingen van de panden 3056 (fig. 15) bestaan uit aan de binnenzijde op het leder genaaide koordjes die het uitrekken van het leder tegengaan. Schoen nr. 3068 van het type L (fig. 16) is een lage schoen met lange sluitbanden voor een gesp met onderbeugel, een voorblad met op de buitenzijde van de voorvoet een gerepareerde beschadiging en een uit laagjes opgebouwde lederhak. Schoen nr. 3056 van het type M (fig. 17) heeft een meer gesloten model. De neus draagt als reparatie een lap en de hak is een met leder beklede houthak. Deze beide schoentypen werden vooral tussen 1675 en 1725 gedragen.

Van de schoenen gesloten met veters, respectievelijk gespen zijn goede parallellen in de stad Groningen gevonden (Goubitz, 1987).

Schoentype N (nr. 3055; fig. 23) waarvan twee exemplaren gevonden zijn, is een laag uitgesneden schoen met een deltavormige sluitingsopening die van onder met een tong is afgesloten. Behalve deze deltavormige sluitingsopening-met-tong, heeft dit type verder als kenmerk dat het bovenleder uit één stuk bestaat en een sluitnaad achter op de hiel bezit. Het eerste exemplaar van dit type kwam uit de Beulaker Wijde tevoorschijn (Goubitz, 1982). De tong van deze

schoen was, in tegenstelling tot die van de schoen uit Heveskesklooster, ovaal van vorm. Eenzelfde schoen die in 1992 in Dirksland werd gevonden, heeft ook zo'n smalle tong (*Bodenvondsten uit Goeree-Overflakkee*, 1994: p. 223, schoen 24-4). Een ander exemplaar, uit Sommeldijk, heeft een tong met een gelobde versiering. Het bovenleder van die schoen heeft een siernaad (*De Motte 1987-1990*, tekening op omslag en p. 39). Andere vondsten van dit type schoen zijn gedaan te Voorburg (Hagers & Herschel, 1988) en in Flevoland (Van der Land, 1982). Een schoenenpaar in bruikleen in het Gemeentemuseum Weesp, met aan weerszijden van de sluitingsopening twee vetergaten, werd in 1991 gevonden bij de afbraak van een stadsboerderij aan de Kerklaan te Weesp. De datering van dit type wordt in het eerste kwart van de 18e eeuw gedacht.

In Heveskesklooster zijn twee muilen (schoentype O) gevonden: vondstnummers 2323 (zie hoofdstuk 2.1.4) en 3056 (fig. 24). De muil met laatstgenoemd nummer bleef het meest volledig bewaard. De kap die uit twee lagen leder bestaat, is versierd met uitgestanste figuurtjes. Deze muil is, op de zoolrand langs de kap na, compleet. Aan de indrukken van de spandraden onder tegen de binnenzool en op de loopzool is te zien dat deze zoolrand, evenals rond de hiel, een rolrand was die daar door die spandraden gefixeerd werd. De hak is opgebouwd uit ongeveer acht lederlagen die met houtpennen op elkaar gezet zijn. Ook in het reparatiestuk op de teen zitten houten pennen. Gezien de maat en vooral ook vanwege de versiering, mag deze muil als een vrouwenmuil worden beschouwd. De datering is eind 17e-eeuws. De mate van volledigheid waarin de muil bewaard bleef, stelde mrs. Anne Wright in staat het stuk te restaureren. Met name de muil R4f uit Groningen (Goubitz, 1987) is een goede parallel.

2.1.4. Zolen (fig. 25 en 26)

Tot slot een zevental zolen op een rijtje, bedoeld om enkele markante verschillen te laten zien. De zolen weerspiegelen de verschillen in datering die ook voor de schoentypen gelden. De vorm van de zool vormt vaak een aanwijzing voor de eeuw waaruit zij stamt. Het model schoen dat erbij hoort, valt er niet uit af te leiden. Hiervoor heeft men de kenmerkende onderdelen van het bovenleder nodig. Uit het soort naaigaten langs de zoolrand kan worden opgemaakt dat het om binnenzolen gaat. De zool met het vondstnummer 242 valt in dit verband af omdat deze als zool van een middeleeuwse schoen nog binnen- en buitenzool tegelijk is (fig. 26a). De andere zes (fig. 26b-g) zijn binnenzolen die met de onderzijde naar boven getekend zijn om de steken te laten zien. Zool nr. 2328 is van een koeienbekschoen uit de eerste helft van de 16e eeuw. Ook zool nr. 2323 dateert van die periode en hoort op grond van haar typische vorm waarschijnlijk bij een muil. De vierde zool, nr. 3055, stamt uit de periode 1550-1650 en de vijfde, eveneens nr. 3055, die voorzien is van span-

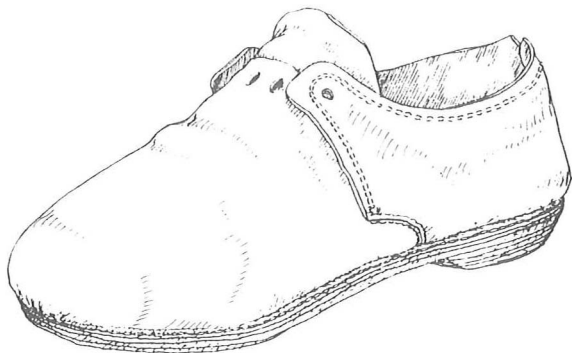

Fig. 19. Type H. Vondstnummer 3056: reconstructie van schoen naar de onderdelen van fig. 18. Tek. O. Goubitz (R.O.B.).

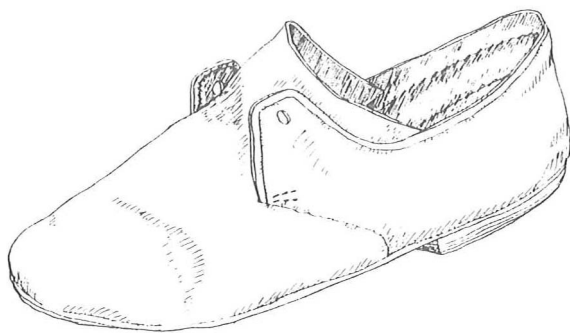

Fig. 20. Type I. Vondstnummer 2228: reconstructie van lage veter-schoen. Tek. O. Goubitz (R.O.B.).

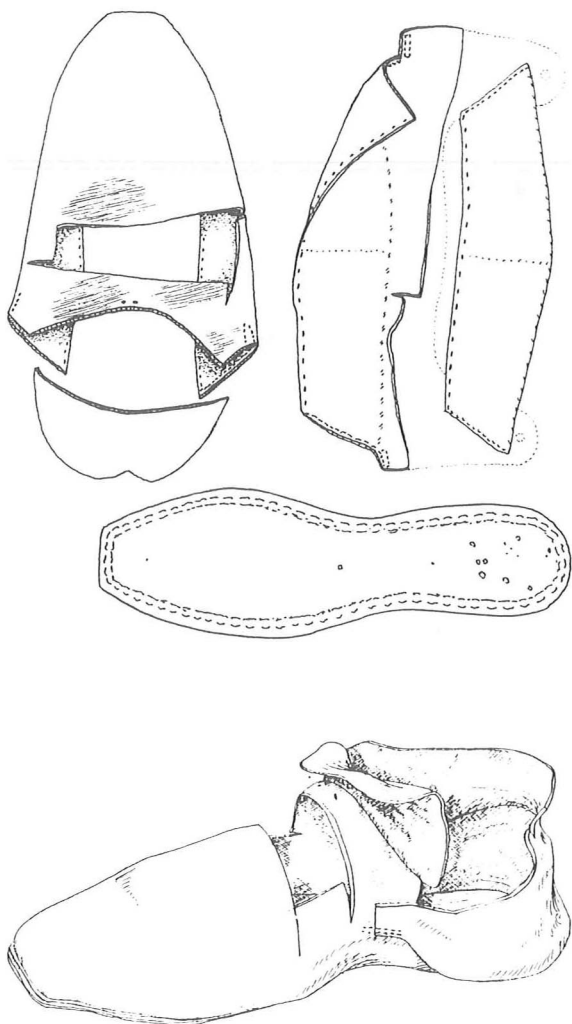

Fig. 21. Type J. Boven: vondstnummer 3033: onderdelen van veter-schoen: voorblad (versneden) met tong, hielpand (waarvan de sluitbanden zijn afgesneden) met hiilversteviging en binnenzool. Zoolrand en loopzool ontbreken. Onder: reconstructie. Tek. O. Goubitz (R.O.B.).

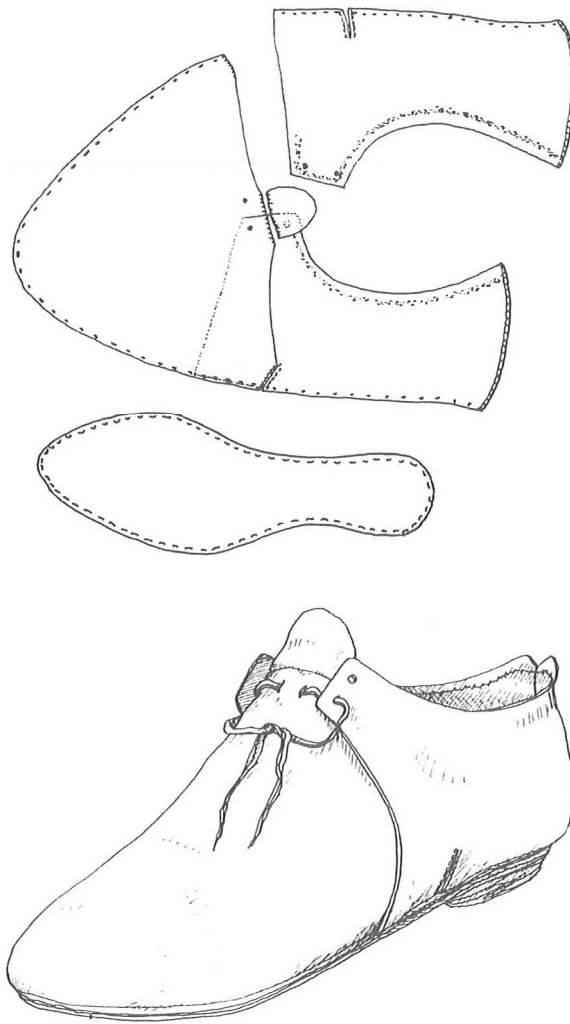

Fig. 22. Type K. Vondstnummer 2068: onderdelen van veter-schoen: voorblad met tongetje, hielpanden en binnenzool. Zoolrand en loopzool met lage lederhak ontbreken. Onder: reconstructie. Tek. O. Goubitz (R.O.B.).

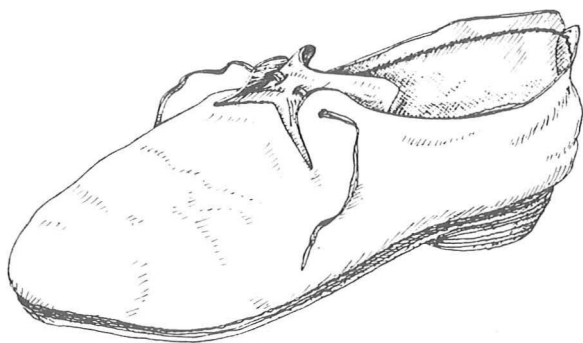
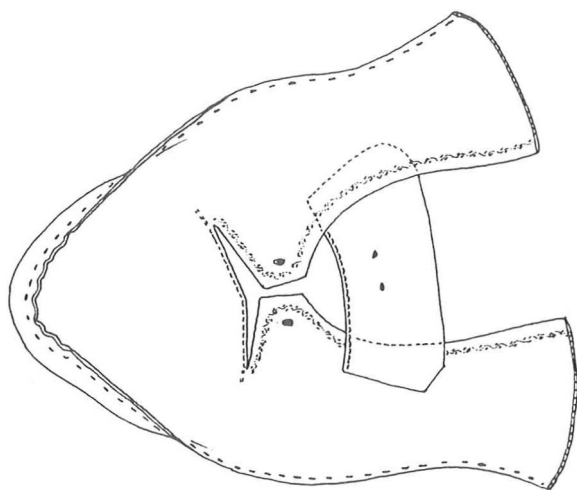
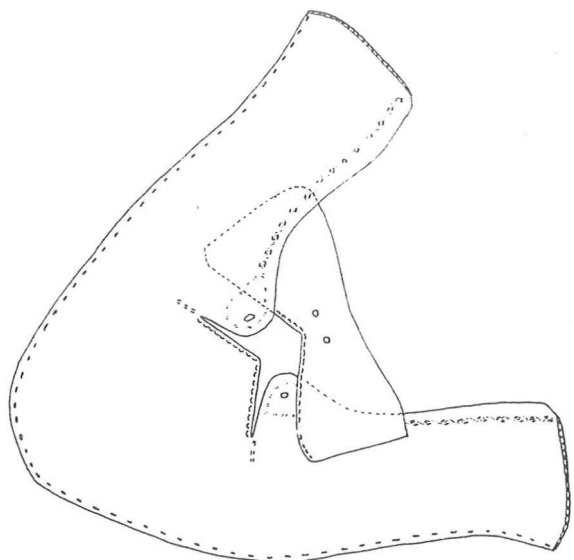

Fig. 23. Type N. Boven: vondstnummer 3055: bovenleder met tong van twee lage veterschoenen. Het bovenleder bestaat uit één stuk met een naad op de hiel. Tong genaaid op deltavormige basis. Onder: reconstructie. Tek. O. Goubitz (R.O.B.).

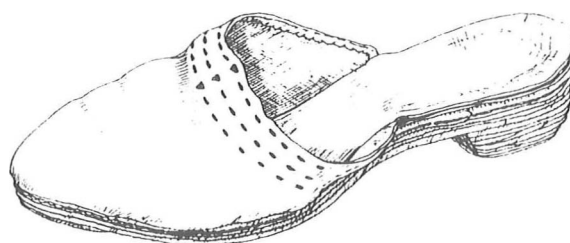
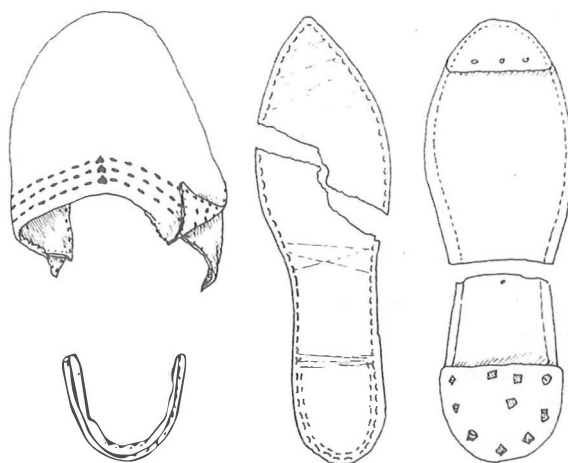
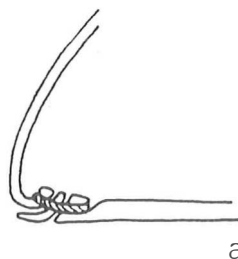
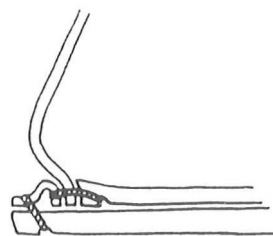

Fig. 24. Type O. Damesmuil. Vondstnummer 3056: versierde kap, vulreep, binnenzool, loopzool met lederhak. Onder: reconstructie. Tek. O. Goubitz (R.O.B.).

a

b

Fig. 25. Twee methoden gebruikt om zool en bovenleder aan elkaar te naaien: a) de zogenaamde retourné of gekeerd genaaide methode (ijzertijd-ca. 1500); b) de randgenaaid methode voor dubbelzoolig schoeisel (ca. 1500-heden). Tek. O. Goubitz (R.O.B.).

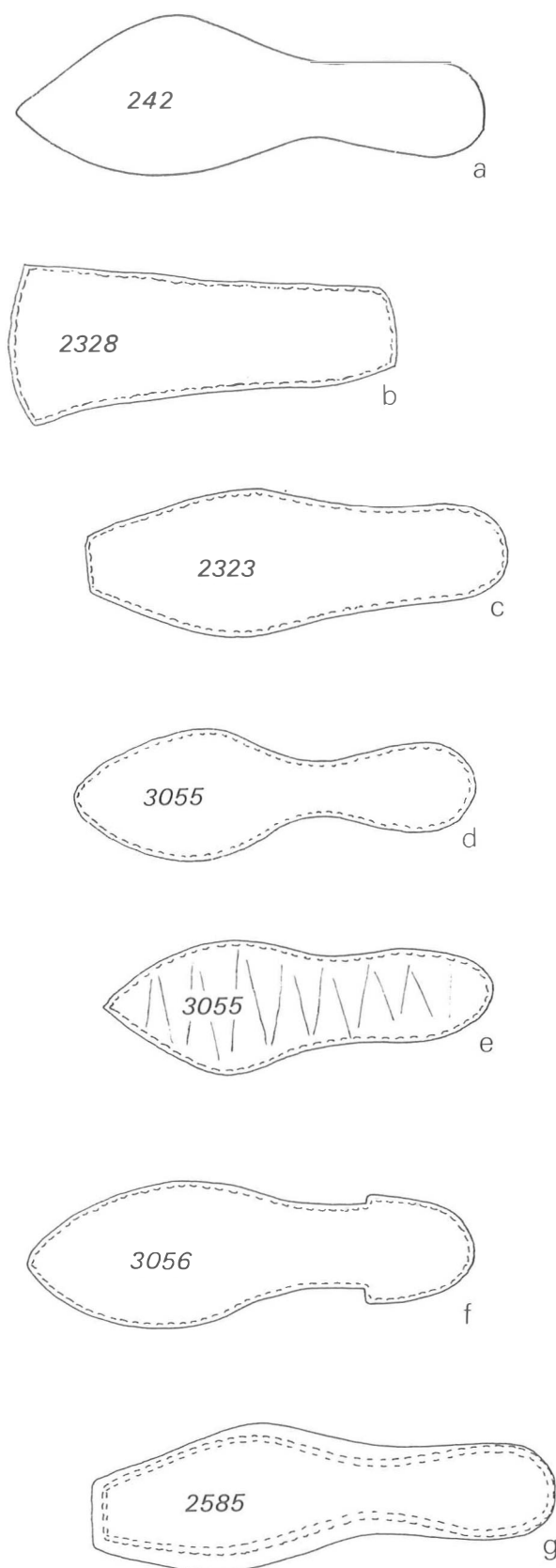

Fig. 26. Zeven zoolvormen. Tek. O. Goubitz (R.O.B.).

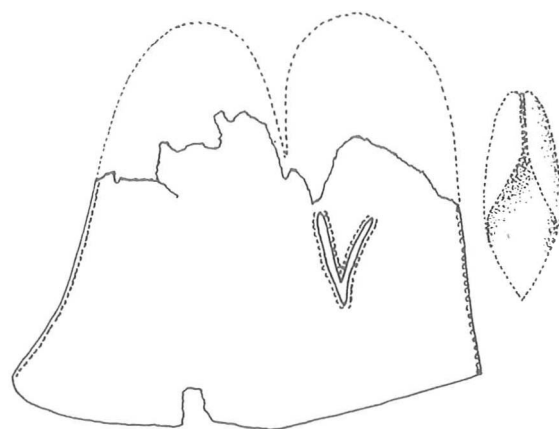

Fig. 27. Vondstnummer 103: fragment van een lederen handschoen (de duim ontbreekt). Tek. O. Goubitz (R.O.B.).

draadindrukken, uit de tweede helft van de 17e eeuw. Zool nr. 3056 is van een schoen rond 1700 en nr. 2585 van een type dat tussen 1700-1750 werd gedragen.

2.2. Handschoen (fig. 27)

Slechtseen handvol lederresten behoorden niet tot schoeisel, al is het onduidelijk waarvan deze fragmenten dan wel deel hebben uitgemaakt. Een relatief groot fragment, nr. 103, is wel als zodanig herkenbaar: een handschoen. Hoewel beschadigd en met een duim die ontbreekt, kan het geheel op papier toch goed worden gereconstrueerd. De handschoen is, zoals gebruikelijk, gemaakt van geitenleder. Dit soort leder is behalve sterk vooral ook soepel, wat voor de gewenste beweeglijkheid van de hand belangrijk is. Handschoenen zijn archeologisch zeldzaam. Omdat de vorm in de loop der tijd niet veranderd is en het snijpatroon eigenlijk evenmin, kan dus op basis hiervan geen datering worden voorgesteld. Materiaal en stiksel geven op dit punt ook geen uitsluitel. Stratigrafisch hoort de handschoen tot periode III of IV.

3. CONCLUSIE

Onder de vondsten uit de late ijzertijd/vroeg-Romeinse tijd (per. I) bevinden zich geen uit leder vervaardigde voorwerpen. De Karolingische tijd-volle middeleeuwen (per. II) kent stratigrafisch maar één lederfragment: een onderdeel van een schoentype dat vooral in de 14e eeuw voorkomt en dus van de late fase van periode II dateert. Het werd niet gevonden in de nederzetting, maar onder in de vulling van een sloot van het daarbij behorende valglând. Het kan niet worden uitgesloten dat het stuk daarin terechtgekomen is toen de sloot in periode III werd gedicht. Alle andere ledervondsten behoren tot periode III en IV. Geen enkel stuk is karakteristiek voor de commanderij die in periode III op

de plaats stond waar de vondsten werden gedaan. De datering van het leder op typologische gronden is niet in strijd met de globalere chronologische indeling in perioden op basis van de stratigrafie.

4. LITERATUUR

- BARWASSER, M. & O. GOUBITZ, 1990. Leder, hout en textiele vondsten. In: H. Clevis & M. Smit (red.), *Verscholen in vuil: archeologische vondsten uit Kampen 1375-1925*. Stichting Archeologie IJssel/Vechtstreek, Kampen, pp. 70-99.
- Bodemvondsten uit Goeree-Overflakkee, 1994. Vereniging van Amateurarcheologen De Motte, Ouddorp.
- BOERSMA, J.W., 1988. Een voorlopig overzicht van het archeologisch onderzoek van de wierde Heveskesklooster (Gr.). In: M. Bierma e.a. (red.), *Terpen en wierden in het Fries-Groningse kustgebied*. Wolters-Noordhoff/Forsten, Groningen, pp. 61-87.
- De Motte, Jaarboek van de Vereniging van Amateurarcheologie voor Goeree-Overflakkee 87-90, 1991.
- GOUBITZ, O., 1982. Beulake (ca. 1600-1776). In: A. D. Verlinde, *Archeologische kroniek van Overijssel over 1980/1981. Overijsselse Historische Bijdragen* 97, pp. 167-208, in het bijzonder pp. 206-208.
- GOUBITZ, O., 1983. De ledervondsten. In: H. L. Janssen (red.), *Van Bos tot Stad: opgravingen in 's-Hertogenbosch*. Gemeente 's-Hertogenbosch, pp. 274-283.
- GOUBITZ, O., 1987. Lederresten uit de stad Groningen: het schoeisel. *Groningse Volksalmanak*, pp. 147-169.
- GOUBITZ, O., 1988. Op lage schoenen in de kou. In: L. Hacquebord & W. Vroom, *Walvisvaart in de Gouden Eeuw: opgravingen op Spitsbergen*. De Bataafsche Leeuw, Amsterdam, pp. 91-96.
- GOUBITZ, O., 1991. Vijf eeuwen schoeisel uit Dokkumer grond. *Jaarverslag 1990 Streekmuseum Het Admiraliteitshuize Dokkum*, pp. 37-52.
- GOUBITZ, O., 1992. Schoeisel uit de Deventer binnenstad: een keuze uit de vondsten 1969-1984. *Deventer Jaarboek*, pp. 26-41.
- GOUBITZ, O., 1996-1997. Eight exceptional medieval shoes from the Netherlands. *Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek* 42, pp. 425-455.
- GREW, F. & M. DE NEERGAARD, 1988. *Medieval finds from excavations in London, 2. Shoes and patters*. Museum of London, Londen.
- HAGERS, J.K.A. & R.L. HERSCHEL (red.), 1988. Voorburgs bodemarchief belicht. *Jaarverslag Archeologische Werkgroep Voorburg*, p. 14.
- LAND, J. VAN DER, 1982. De restauratie van vier paar schoenen uit een scheepswrak op kavel OZ 71 in zuidelijk Flevoland. *Werkdocument 1982-92 Abw. Rijksdienst voor de IJsselmeerpolders*. Rijksdienst voor de IJsselmeerpolders, Lelystad.
- WALLE-VAN DER WOUDE, T. Y. VAN DE, 1989. Een 14e-eeuws industriecomplex te Monnickendam – het leer. In: H. A. Heidinga & H. H. van Regteren Altena (eds), *Medemblik and Monnickendam. Aspects of medieval urbanization in northern Holland*. Universiteit van Amsterdam, Amsterdam, pp. 69-103.